

Dušan Kermavner

O nekaterih spornih prijemih v slovenski politični zgodovini

Ogibal sem se ožjemu naslovu za misli, ki jih sporočam temu delovnemu posvetu o nalogah in problemih naše novejši politični zgodovine. Posebni naslov, ki sem ga končno vendarle moral v naglici dati — o nekaterih spornih prijemih — ne ustreza povsem.

V prvi polovici sporočila pač razpravljam o nekaterih apriornih prijemih, ki jih označujem kot ostanke ali kot začetke pristranskih legend. Mislim, da si velja prizadevati, da bi prišli do takšne skupne podobe o politični dejavnosti naših dedov in očetov, ki bi bila v bistvenih potezah nesporna. Skušajmo jo prikazati in pojasniti po enotni znanstveni metodi.

V drugi polovici pa se omejujem v okvir ene same problematike, namreč narodnostne politike KPJ v stari Jugoslaviji, in nadaljujem dialog, ki sem ga pred dvema letoma začel s tov. Jankom Pleterskim.

I.

Naše politično zgodovinopisje se je razvilo kot pretežno liberalno in je bilo že vnaprej nekoliko obremenjeno z apriornimi predsodki v večjo slavo lastnega tabora. A pozneje se je razbohotila prava liberalna legenda približno v naslednjih štirih točkah: 1. kolikor mogoče je skušala prekriti slogaški kriptoliberalizem zgodnjih in poznejših mladoslovencev, da bi veljali od vsega začetka kot celi liberalci; 2. podeljevala jim je skoraj monopolno prvenstvo v vsem našem narodnem boju; 3. pripisovati jim je skušala pravo protiaavstrijstvo prek tistega neobveznega, ki se je sporadično izživljalo v zdravicah in v zasebnih pogovorih; 4. v mladoslovenih in v liberalcih je hotela gledati predstavnike pravega radikalizma v vsem polstoletju pred razpadom Avstro-Ogrske. A razcvet teh legend je bil le kratkotrajen. V zadnjih letih so po vrsti popadale skozi zgodovinarsko rešeto.

Seveda je bilo prav in bo tudi v prihodnje treba paziti, da v tej popravi ne bi šli predaleč. Gotovo bomo še nadalje v našem narodnem gibanju gledali našim specifičnim razmeram ustrezno obliko meščanske družbene preobrazbe in bomo spoznavali prednosti bolj sproščene miselnosti — tudi slogaških — mladoslovencev kot bolj »duhu časa« ustrezne nasproti okorelemu konservativizmu, ki je v raznih smereh in stopnjah prevladoval v določenih staroslovenskih krogih. Toda ne smemo zatiskati oči pred silno pomembnim dejstvom, da so bili mladoslovenski politiki v praksi le relativno nekonservativni že zaradi tega, ker so hoteli skupaj s staroslovinci usmerjati skupno narodno gibanje.

To gibanje je raslo iz globokih korenin v ljudstvu in je imelo objektivno demokratičen značaj, toda ne moremo mu v zgodovinski podobi odvzeti njegovih tudi konservativnih potez. Prikazati ga moramo takšnega, kakršno je bilo, da bomo lahko prav razumeli, kako je bilo z nami v svetu, kamor smo bili postavljeni, in kako smo npr. bili šibki v tekmi z resnično ali dosledno liberalnimi tabori pri bolj odločujočih sosednjih narodih, ki so zato na določenih področjih toliko laže odtrgali od nas dobršne dele dvojezične meščanske plasti.

Vselej moramo dovolj upoštevati večplastnost družbenega življenja, ne pa se omejevati le na en sam družbeni boj — na narodni boj, čeprav bo ta vedno veljal med vsemi drugimi boji tistega časa za poglavitnega. A poleg njega so se bili še drugi, ki so se z narodnim križali ali prepletali, ne da bi se bili menili zanj ali za nas, ki smo kot narod šele silili v življenje. Bili smo sestavina večjega državnodružbenega telesa, le težili smo k temu, da se osamosvojimo v lastno družbeno telo. Splošnemu družbenemu razvoju se nismo mogli ogniti. Tudi med nami so se morala uveljaviti tista družbena nasprotja, ki so označevala celotno družbo. Tem notranjepolitičnim zapletom moramo posvečati enako zgodovinarsko pozornost kakor našemu narodnemu nasprotju do tujega življa nad nami in med nami. Tako se je tudi med Slovenci pojavilo liberalstvo. Ne smemo pa ga ugotavljati za čas, ko ga še ni bilo, ali v mladoslovenjih ne smemo gledati še celih liberalcev, ampak le tisto, kar so res bili, mogli in hoteli biti.

Posebej smo lahko zadovoljni z novim vpogledom v taborsko gibanje, ki je plod proučevanja v zadnjem času. Zdaj trdno vemo, da mladoslovenji na taborih niso niti v najmanjši meri skušali zavoziti v kake liberalne politične vode, in se samo čudimo dovčerajšnjemu ponavljanju oznak o »*liberalnem* mladoslovenstvu« ali o »mladoslovenskem *liberalizmu*« v taborski dobi. Naj omenim, da nas je takšen prijem pripeljal do zračne konstrukcije v koroški knjigi tov. Pleterskega o zgodnjem taborskem »poskusu uveljavljanja *liberalizma* v slovenskem narodnem gibanju na Koroškem«. Še v pregledu naše zgodovine v Enciklopediji Jugoslavije najdemo poudarek, ki bi se mu dandanes tov. Grafenauer pač ognil, da »je *liberalno* mladoslovensko gibanje začelo širiti svoje ideje na taborih«. A ko beremo še v zadnjem zvezku Zgodovinskega časopisa (z letnico 1968), da so le »slovenski liberalci aktivno vključevali... kmete in mestno buržoazijo... v nacionalni boj« in združevali množice na taborih za geslo Zedinjene Slovenije, vidimo v tem zapoznelo — vendar v primeru ruske avtorke opravičljivo — ponovitev teze, ki je tako rekoč do včeraj prevladovala v našem zgodovinopisju.¹ Zdaj je pač že splošno sprejeta edina dejstvom ustrezna predstava, da so se mladoslovenji že v svojem prvem ali — kakor sem ga imenoval — Tomšičevem obdobju usmerili načelno slogaško ali kriptoliberalno in da tega niso storili samo zaradi bližnje jim »napredne duhovščine na Štajerskem«, ampak zaradi sodelovanja s staroslovenji in s slovensko duhovščino nasploh. Zavedali so se, da je le-ta bila poglavitna plast slovenskega izobra-

¹ Če bi sodili po XXIII. letniku Zgodovinskega časopisa z letnico 1969, potem v našem zgodovinopisju še prevladuje kriva oznaka »*liberalni* mladoslovenji« — kakor da bi jih njihovo ime »mladoslovenji« ne označevalo dovolj! — s krivo predstavo o »liberalcih« in o »liberalnem taboru« v našem taborskem gibanju, čeprav nas »novi vpogled« v to gibanje obvezuje, da vidimo v njem le mladoslovence poleg staroslovencev in da imamo liberalce za prisotne šele odtlej, ko so nastopili kot takšni! — Naj tu pripomnim, da se oznaka »liberalen« pri ruskih zgodovinarjih ne pokriva z našim pojmom liberalstva; o tem se lahko prepričamo v sestavku I. V. Curkine o »Političnem programu Matije Majarja v letu 1848« (Sovetskoje slavjanovedenie 1969, zv. 5, zlasti na str. 24, 26 in 30), kakor tudi v knjigi V. I. Frejdszona o »Boju hrvaškega naroda za narodno svobodo (1859—1873)« (Moskva 1970, zlasti na str. 95—97).

ženstva in nepogrešljivi stožer narodne prebuje in da ne morejo brez stika s kranjskimi staroslovinci voditi narodnega gibanja.

A da bi dognali do konca našo taborsko zgodovino in si ustvarili vsestransko prefehtano sodbo o družbenem značaju našega narodnega gibanja v času njegove šele začetne diferenciranosti, moramo zapustiti dosedanje osamljeno proučevanje slovenskega taborovanja in se opreti še na primerjalni študij s sporednim češkim dogajanjem.

Čehi so bili podoben boj v isti državi zoper istega sovražnika — zoper vladajoči nemški centralistični liberalizem — in so bili zaradi višje družbene razvitosti našim dedom pravi — vzor. V zgodovini pa se nismo premaknili dalje od ugotovitve, da so naši dedje prevzeli zamisel taborov s poimenovanjem vred od njih. A pri tej ugotovitvi se primerjalni študij šele začne. Mi pa smo ne glede na češki vzor skušali odgovarjati na vprašanje o razsežnosti taborske ideje; tako smo brez dvoma prisodili slovenskim pobudnikom taborov več originalnega miselnega navora, kakor ga je čas zahteval od njih. V primerjavi med češkim in slovenskim taborovanjem se nam bo pokazalo, kako se je ostrina na severu umirila na jugu, kjer ni bilo primerov dejanskega nasprotovanja oblastvenim ukazom in organom ipd. Zlasti pa nam nasvetovana primerjava mora odkriti vso mero prilagodljivosti mladoslovenstva družbenopolitičnemu konservatizmu. Na naših taborih ni bilo čuti izrazito demokratičnih zahtev, kakršne so razglašali predstavniki demokratične levice mladočehov, kakor npr. zahtevo po splošni in enaki volilni pravici. Isti predstavniki so prirejali tudi posebne delavske tabore. Vsega tega pri nas ni bilo. Pri nas smo imeli le vsenarodne taborske manifestacije, o katerih zdaj vemo, da jih ne moremo predstavljati kot zgolj mladoslovenske ali celo kot liberalne.

Le če si zamišljamo slovenske tabore podobno demokratične, se lahko vprašujemo po nekih glasnikih delavstva na njih in po njegovi udeležbi na taborih, čeprav seveda ni mogoče dvomiti o tem, da so med taborskimi množicami bili tudi manj ali več zastopani delavci. Vprašanje o tej udeležbi je zastavil tov. Franc Rozman v sporočilu goriškemu zboru slovenskih zgodovinarjev o »Začetkih delavskega gibanja na Slovenskem« in je pri tem stopil v neko primerjanje med našimi in češkimi začetki delavskega gibanja. Medtem ko je v teh začetkih pri nas opazil le »neznatne klice samoniklega razvoja«, pa je presodil, da je pri Čehih domnevana manjša stopnja »nacionalne mešanosti delavstva v industrijskih mestih« omogočila, da je češko delavsko gibanje »sorazmerno kmalu« pokazalo neke »lastne in zelo specifične« poteze. Pri tem ni mogel misliti na kaj drugega, kakor na vključenost prvih čeških delavskih organizacij v okvir narodnega gibanja, najprej staročeškega pod vodstvom dr. Chleboráda po načelih, ki jih je razvil nemški obrtniški ideolog Schulze-Delitzsch, in nato njihov prehod pod vpliv mladočeške radikalnodemokratične levice. Mladega zgodovinarja pa čudno ni prav nič motilo dejstvo, da je šlo le za *prehodno* vključenost tistih začetkov v splošno narodno gibanje pod meščanskim vodstvom. Zdi se, kakor da mu ne bi godilo, da se je češko delavstvo v nekaj letih odtrgalo izpod meščanskega vpliva in vključilo v mednarodno socialnodemokratsko gibanje. Mislim pa, da je treba gledati na delavsko gibanje na Češkem, pri nas in v vsej Srednji Evropi pod vidikom tega razvoja, ne pa z vidika nekakšnega — razvoju primišljenega — primata narodnega gibanja nad delavskim. Kolikor bi hoteli izhajati s stališča, da naj bi veljalo socialnodemokratsko nepriznavanje tega primata za zmoto, kateri naj bi se bili pobudniki delavskega gibanja pri nas

in njihovi nadaljevalci na Češkem in pri nas ognili, tedaj bi imeli opraviti s prijemom delavskega gibanja prek zamisli nekega narodnjaškega »lastnega in specifičnega« delavskega gibanja, kakršnega v obravnavanem času bodisi sploh ni bilo ali pa se je umikalo mednarodnemu. S takšnim prijemom zapuščamo zgodovinopisna tla. *Naloga zgodovinopisja je odkrivati, prikazovati, pojasnjevati in razčlenjevati dogajanje, kakršno je bilo, ne pa razpravljati o drugačnem možnem dogajanju.*

Če se hočemo z umevanjem lotevati delavskega gibanja, moramo izhajati iz potreb delavskih množic, ki so brez razlike narodnostnega izvora in pripadnosti životarile v bedi, in moramo videti, kako se je v njihovem boju za zboljšanje socialnega položaja morala uveljaviti mednarodna solidarnost. Delavsko gibanje se je razvilo zaradi tega boja, h kateremu se je pricepila še zamisel socialistične preobrazbe razredne družbe. Obzorja delavskega boja in socializma ni bilo mogoče omejiti v nacionalne okvire. Delavsko gibanje se ni moglo podrejati meščanskemu narodnemu gibanju, ki se za delavsko bedo ni zmenilo in se z bojem zoper izkoriščanje ni solidariziralo.

Dolžnost zgodovinarja je živeti se v takšen razvoj delavskega gibanja, odkrivati njegove vzroke in jih napraviti čim bolj umljive tistim, ki živijo v drugačnih, spremenjenih razmerah. Prepričan sem, da to osnovno metodično napotilo pri zgodovinarskem delu ne more biti sporno, da je tudi socialnodemokratsko gibanje treba proučevati in obrazlagati takšno, kakršno je bilo, ne pa ga poučevati in preusmerjati, naj bi bilo v čemer si bodi — npr. v odnosu do narodnega meščanskega gibanja — drugačno. Seveda ima takšno razglabljanje lahko svoj politični smisel in politično vrednost, nima pa zgodovinarske vrednosti, ker zaklada naše vede ne povečuje, ker ne širi in ne pogloblja umevanja preteklega dogajanja, razumevanja pojavov v njihovi povezanosti z razmerami, iz katerih so zrasli. Izživljanje želja, da naj bi nekaj v preteklosti ne bilo takšno, kakršno je bilo, ampak drugačno, ne more dati zgodovinarskega plodu. Takšne želje so lahko najlepše ali najboljše, a so kljub temu nezgodovinarske ali — v primeru, da utrjujejo neumevanje preteklih pojavov — naravnost protizgodovinarske.

Zgodovinarja delavskega gibanja pa tudi splošnega zgodovinarja ni mogoče razbremeniti naloge, da se z razumevanjem vživi v mednarodnostni značaj socialne demokracije. Ne more se ji ogniti z zamišljanjem za nazaj nekega drugačnega delavskega gibanja, ki ne bi »zagovarjalo prioriteto socialne revolucije pred rešitvijo narodnostnega vprašanja«,² ampak bi vse drugo zapostavljalo narodnostni težnji. Naj omenim, da so bili tudi pri nas in zlasti še pri Čehih — v poznejšem obdobju — pogoji za pojav narodnosocialne smeri, ki se je mestoma kar močno uveljavila v političnem življenju obeh narodov, a nasploh s precej manjšim pomenom od socialne demokracije. Seveda moramo obrazložiti tudi pojav narodnega delavskega gibanja in vzroke, zakaj ni prevladalo. Ne moremo izhajati iz zanikanja njegove relativne opravičenosti v danih razmerah. A prav tako ne smemo izhajati iz zanikanja opravičenosti socialne demokracije. Če nam je pri srcu takšno zanikanje in ga skušamo zdaj uveljavljati, tedaj se udeležujemo narodnosocialnega boja zoper socialno demokracijo, ne pa zgodovinarskega posla.

¹ Tudi ta formulacija je iz referata tov. asistenta Rozmana na goriškem zboru slovenskih zgodovinarjev (ni bil objavljen).

Kajpak se je smemo in moramo lotevati kritično; nobeno njeno teoretično ali praktično stališče ni vzvišeno nad kritiko. A predvsem jo moramo razumeti takšno, kakršna je bila. Zato je ne smemo gledati z očmi nasprotnega ji narodnega meščanstva, kateremu je veljala kot docela odvečna vsakršna zamisel o mednarodnem sporazumnem reševanju narodnostnega vprašanja skupaj z demokratičnimi zavezniki podrejenih narodov pri nadvladujočih narodih. Okolnost, da razvoj potem ni potekal tako, kakor so socialni demokrati pričakovali, temveč so šli evropski narodi na pot vojne in sledečega ji meščanskega — predfašističnega in fašističnega — obdobja, ne odvezuje zgodovinarja naloge, da se dokoplje do umevanja perspektiv, kakršne so edine mogle ustrezati socialističnemu delavskemu gibanju.

To gibanje je zastopalo edini revolucionarni ali družbenoprevratni koncept v slovenski družbi tiste dobe in to je njegova pglavitna zgodovinsko pomembna poteza, ki je nikdar ne smemo izrezovati ali izbrisovati iz njegove podobe, če prav moramo seveda pokazati hkrati, v kako krni obliki je zastopalo ta koncept. Pri vsem njegovem poenostavljanju in pri vseh svojih pomanjkljivostih je bila socialna demokracija edina načelna nasprotnica družbenega konservatizma, bistveno značilnega za meščanstvo obeh taborov: saj so se zaradi tega vanjo zatekli tudi tisti radikalnodemokratični življi, ki se niso mogli prilagoditi konservatizmu domačega liberalstva (in še manj kajpak klerikalstva).

A od njene osnovne zgodovinske vloge odvrčamo pozornost tudi takrat, kadar si prizadevamo izkonstruirati neko njeno bistveno krivdo iz okolnosti, da ni razvila sistematične agitacije na podeželju in da je — po sebi nemajhno — ubadanje slovenskih socialističnih mislecev in tudi nekaterih politikov s kmečkim vprašanjem zadevalo v njej ob delno neumevanje in prineslo le malo plodu. Da tega plodu ni bilo več, temu se ne moremo prav nič čuditi, če upoštevamo dve odločilni okolnosti. Predvsem jo je mogočni vpliv duhovščine izoliral od kmečkih, tudi najrevnejših množic, hkrati pa je bila kadrovske in gmotno tako šibka, da je komaj za silo zmagovala svoje specifične delavske naloge. Niti sledu teh spoznanj ne najdemo v obtožbi slovenske socialne demokracije, da »se sploh ni zavedala važnosti tega [tj. kmečkega] vprašanja za delavsko gibanje« in da je »kmete v celoti prepuščala klerikalni stranki«. ³ Od te obtožbe se moramo vrniti k obema prezrtima pglavitnima okolnostima, brž ko upoštevamo, v kolikšni meri in v kako naglem tempu je socialna demokracija razširila svoj vpliv med kmečke množice v poprevratnem času, ko je pod vplivom vojnega dogajanja oslabil vpliv duhovščine nanje in ko je lahko posvetila nekaj svojih znatno okrepljenih sil agitaciji na podeželju.

Ne moremo uvideti, da bi mogla tičati tudi le najmanjša *zgodovinarska* vrednost v predstavi o neki zamišljeni drugačni socialni demokraciji, ki bi bila — pred letom 1919 — pridobivala tudi množice revnih kmetov v svoje vrste. Kaj more takšna predstava prispevati za lažje ali boljše umevanje dogajanja, kakršno je bilo?

Ko pa sem že pri slovenskem kmetu v obdobju pred prvo vojno, naj ugovarjam tudi poskusu, da bi gledali na takratno slovensko vas skozi prisposodbo nekakšnega »upora« ali »bune na selu«. ⁴ Kar nam je o takratnem življenju slovenskega kmeta znano, ne zbuja prav nobene asociacije na takšno prisposodbo.

³ B. Grafenauer v pregledu zgodovine Slovencev v Enciklopediji Jugoslavije VII, str. 254 in 255.

⁴ Prav tam, str. 254.

Po eni strani je značilen za naše podeželje v tisti dobi silno velik odliv odvečne delovne sile v množičnem izseljevanju zlasti v Združene države Severne Amerike, pa tudi v vestfalske in v bližje rudniške kraje; v tem izseljevanju moramo videti pravi ventil, ki je preprečil pojav akutne socialne krize na podeželju in s tem hkrati karsibodi podobnega kakšnemu »uporu«. Po drugi strani je bil to čas združnega organiziranja našega kmeta; za to so poskrbeli njegovi pretežno duhovniški organizatorji z delom, ki je potekalo kar se da mirno.

Od kar so rajfajznovke dajale kmetu cenen obratni kredit, je bil manj ogrožen od oderuštva, s katerim se je dotlej ukvarjala vaška in trška buržoazija ne glede na narodnostno pripadnost in na svetovnonazorsko usmerjenost. O tem, kako so se ti odnosi v času združnega organiziranja konkretno spreminjali in prepletali s strankarskopoličnim prestrukturiranjem na deželi, imamo spričo pomanjkanja ustreznih študij še zelo megleno podobo.

Dejstvo, da je moderni, na ljudstvo orientirani klerikalizem porazil naše liberalstvo na pretežnem delu podeželja, pa po moji sodbi nikakor ne opravičuje krilatice o nekakšnem bankrotu ali »notranjem zlomu« slovenskega liberalizma.⁵ Liberalni tabor je namreč ohranil vso tisto notranjo moč, ki jo je mogel sprejeti od svoje družbene osnove in ki jo je utrjevala njegova krepka narodnjaška ideologija. Proti vtisu, kakor da bi bil ostal brez pomembnejše notranje in vnanje politične moči nasproti močnejšemu klerikalnemu taboru, je treba opozoriti, da je bil delež liberalstva v slovenski politiki neprimerno večji, kakor bi ga izkazal račun po njegovem malem deležu v slovenskem državnoborskem zastopstvu po letu 1907. V spomin si moramo priklicati, kako samozavestna politična sila, polna energije, je bilo liberalno meščanstvo v Ljubljani, našem narodnem središču, kako tudi ne gre podcenjevati njegove moči v mestecih in trgih na Kranjskem, kako je sorazmerno dosti zaleglo v narodnem odporu na Štajerskem, kjer se je izvilo iz slogaške skupne narodne stranke šele leta 1906, kako je bilo na Goriškem še bolj pomembno in kako je na Tržaškem sploh — in silno krepko — predstavljalo narodnjaški tabor. Le na Koroškem se ni moglo izoblikovati slovensko liberalstvo v času, preden je dvojezično meščanstvo prav strnjeno prešlo na nemškoliberalno stran; kakšne posledice je imela ta okolnost za zmanjšanje slovenske narodne odpornosti, vemo. Naj končno opozorim še na silno veliko vlogo liberalnega tabora v deklaracijskem gibanju in pri prehodu v narodno državo SHS, ko se je še posebej močno uveljavila okolnost, da je bila v tem taboru skoraj vsa naša posvetna inteligenca.

A tudi, če napravimo še korak dalje v staro Jugoslavijo, ni videti, kako bi si mogli kaj pomagati pri pojasnjevanju nadaljnje usode našega »naprednega« tabora, kakor se je zgolj zaradi svojega protiklerikalstva bahavo imenoval, s prijemom prek njegovega poprejšnjega »notranjega zloma«. Družbeno je predstavljal slejkoprej isto, po izročilu nad ljudstvo dvignjeno meščanstvo, katerega glavnina je bila posvetna inteligenca in ki je mestoma pritegnilo k sebi tudi nekaj ljudske klientele zlasti s pomočjo narodnjaške ideologije. Le s težavami in za silo se je prilagajal novemu demokratičnemu in socialnemu »duhu časa« in s kar najbolj togim protirevolucionarstvom se je — tako v okviru Jugoslavije kakor v zasedenem Primorju — postavljal po robu revolucionarnemu valu, ki je po vojni ogražal meščanski red; njegov klerikalni tekmeč se je — ob enakem notranjem protirevolucionarstvu — pokazal dosti bolj prožnega zaradi svoje

⁵ Prav tam, str. 254.

bližine k ljudstvu. Zlasti pa se je liberalni tabor zapisal neogibnemu slabljenju s tem, da se je postavil za monopolnega predstavnika jugoslovanske državne ideje pri nas in da je to idejo istil z unitaristično fikcijo, oslanjajoč se na hegemonistično osrednjo oblast; nasproti tej se je zlahka utrdil klerikalni tabor kot predstavnik protihegemonističnega ljudskega odpora. Vemo, kako se je iz splošno družbenih in narodnostnih razlogov dejansko napredna inteligenca postopoma vse bolj obračala od »naprednega« tabora na levo in kako je zato močno izvotljen dočakal konec prve Jugoslavije. Oznaka »notranjega zloma« bi mogla ustrezati le temu dolgotrajnemu procesu njegovega osipanja, nikakor pa ne tistemu očitno vnanjemu porazu, ko je moderni klerikalizem iztisnil njegov vpliv z največjega dela našega podeželja. Pendant k liberalnemu osipanju je prav tako iz potreb časa izvirajoča diferenciacija v klerikalnem taboru z osamosvojitvijo krščanskih socialistov iz njega.

Nemara bo teh nekaj nesistematičnih pripomb in napotkov pomagalo, da se bomo laže zedinili za skupno metodično pot, ki nas bo odvedla k skupni podobi te naše naglo odmikajoče se polpreteklosti.

II.

Že pred dvema letoma sem na simpoziju ob petdesetletnici oktobrske revolucije skušal z nekaj pripombami k referatu tov. Pleterskega olajšati umevanje nekih teže umljivih plati narodnostne politike KPJ v času med obema vojnama.⁶ V istem namenu bi zdaj tu bolj nakazal, kakor izvedel primerjavo med narodnostnima politikama KPJ in KS Češkoslovaške. Med njima je namreč izredno zanimiv zgodovinski paralelizem zaradi analognega nastanka in značaja obeh večnarodnostnih držav. Nastali sta na podoben način na razvalinah preživele polfevdalne Avstro-Ogrske kot meščanski tvorbi ob dejavni podpori ljudskih množic, ki prejšnjega stanja niso več hotele. Narodnoosamosvojitvena prizadevanja meščanstva je podprla tudi socialna demokracija, ki ni zahtevala oblasti za delavski razred, ampak se je zadovoljila z meščanskodemokratsko in socialnoreformno perspektivo. Od takšnega stališča, ki je dobilo oznako »socialpatriotsko«, pa so se kmalu odvrnile delavske množice, ki jih je navdihoval zgled protimeščanske mednarodnostne boljševiške revolucije.

Ob ustvarjanju obeh držav so se odločilne sile narodne buržoazije vzdignile nad izročeno ločenost med sorodnimi narodi — med češkim in slovaškim na severu in med jugoslovanskimi narodi na jugu — s pomočjo unitarističnih fikcij o enotnem češkoslovaškem oziroma jugoslovanskem narodu. Obe fikciji sta že v preteklosti spremljali uveljavljanje obeh državnih idej, takrat pa sta predstavljali najboljše utemeljevanje novega državnega stanja na razvalinah mnogonarodnostne habsburške monarhije, da bi ga zahodni svet laže odobril. Hkrati pa so s pomočjo obeh fikcij vladajoči razredi obeh močnejših ali državnih narodov — češkega oziroma srbskega — uvajali majorizacijo nedržavnih narodov — slovaškega v enem in nesrbskih narodov v drugem primeru. Hegemonistični značaj te majorizacije so najprej z nekim uspehom prekrivale nikakor ne nepomembne frakcije meščanstva pri nedržavnih narodih, ki so načelno

⁶ Prim. v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja VII/1967, str. 270—273 in 428—429. — Opozarjam, da je moj diskusijski prispevek v »Prispevkih...« na str. 269—273 neumljivo krivo uvrščen pred referatom J. Pleterskega in pred diskusijskim prispevkom T. Fajfarja, ki sta bila pred njim in na katera sem v njem reagiral!

zavračale tako imenovana separatistična stališča tradicionalističnih verskih in kmečkih strank in so svoje unitaristično stališče predstavljale kot razvojno »naprednejše«; pri njih se je z gospodarskimi in političnimi koristmi prepletal neopravičen račun, da bodo v bližjem sožitju slabele individualnosti sorodnih narodov. Ko se je to pričakovanje vse bolj kazalo iluzorno, se je unitarizem vse bolj razkrival kot hegemonizem.

Unitaristično stališče je sprejela kot »naprednejše« tudi socialna demokracija, ki je izhajala iz lastnega nazorskega nasprotovanja izročnim pregradam med narodi sploh in med sorodnimi narodi posebej; nasprotovala je »nazadnjaškemu« separatizmu in razdrobitvenemu nacionalizmu in je ostala zvesta obema unitarističnima fikcijama zaradi svoje politične povezanosti navzgor, medtem ko so ju komunisti opustili ob sprejemu dotlej jim neznanega leninističnega revolucionarnega gledanja na narodnostno vprašanje. Zato so komunisti — po svojem obratu v tem vprašanju v letih 1923 in 1924 — v svojem prejšnjem sprejemanju obeh unitarističnih fikcij spoznavali dediščino socialne demokracije, ki družbenih vprašanj ni zastavljala z vidika revolucionarnega razgibanja najširših, zlasti tudi kmečkih ljudskih množic, in se je v svojem reformizmu povezovala s tako imenovanimi naprednimi frakcijami meščanstva ali — praktično — z odločujočimi silami vladajočega razreda v obeh državah.

Ko so se komunisti različnih narodnosti — češke, slovaške, nemške, madžarske, ukrajinske in poljske — leta 1921 združili v eno samo KSČ, so menili, da z načelnim poudarjanjem za vse enako obveznega proletarskega internacionalizma in z dejavnim zavračanjem šovinizma pri vseh narodnostih enako lahko zagotovijo svojo mednarodnostno strnjjenost v skupnem baju v danem državnem okviru, a v zamisli mednarodne — vsaj srednjeevropske — revolucije. Seveda so se na vsakem koraku zavzemali za enakopravnost narodnih manjšin in tudi za enakopravnost Slovakov, ki so se kot obvladani del češko-slovaškega naroda vse manj dobro počutili — podobno kakor nesrbski narodi v Jugoslaviji. Prvi voditelj KSČ dr. Bohumir Šmeral je še v tistem prvem obdobju v parlamentu modro izjavil, da »ima slovaško ljudstvo pravico do svoje samoodločbe takšno, kakršno se je zgodovinsko razvilo«, in da »si nobena vlada ne more lastiti pravice, da bi ga predelovala po svojih, četudi najboljše mišljenih predstavah in idealih, marveč mora le harmonično in logično izraziti tisto, kar že v tem narodu je.«⁷ Podobno je tudi prvi voditelj KPJ dr. Sima Marković že leta 1921 v konstituenti ugovarjal, da bi smeli s tako samostojnim knjižnim jezikom, kakršen je slovenščina, ravnati kot z »narčjem« srbohrvaščine, in je prav na začetku diskusije v KPJ o narodnostnem vprašanju leta 1923 v svoji knjigi »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma« razgalil unitaristično fikcijo kot ideološko orodje hegemonizma.

V obeh državah je moralo preteči nekaj časa, da so se komunisti rešili iz lupine poenostavljenega revolucionarnega koncepta in da so sprejeli v celoti Leninov nauk o upoštevanju narodnoosamosvojitvenih teženj množic podrejenih narodov v pripravljanju ljudske revolucije. Nekaj so se dali poučiti od naraščanja narodnoosamosvojitvenih teženj v množicah nedržavnih narodov in so se čutili nekoliko sokrive, da so latentne revolucionarne energije, nakopičene v narodnostno nezadovoljnih zlasti kmečkih množicah, krepile avtonomistične ali federalistične meščanske stranke. Pomagal pa je tudi študij Leninovih spisov

⁷ Cit. pri J. Mlynárik, Dr. Bohumir Šmeral a slovenská národnostná otázka v počiatkoch komunistického hnutia, Československý časopis historický 1967, str. 664.

o narodnostnem vprašanju in vpliv drugih sovjetskih poznavalcev Leninovega nauka v okviru kominterne.

Kako je ta recepcija Leninovega nauka potekala v KPJ, je še razmeroma znano, malokdo pa pri nas ve, kako je bilo v KSC — npr. o okolnosti, da je pred katerimsibodi njenim forumom mednarodni kongres, namreč V. kongres kominterne poleti 1924 zavrgel dotlej od češkoslovaških komunistov priznavano fikcijo o enem češkoslovaškem narodu. Pribil je, da »sestoji čehoslovaška država razen iz češke še iz slovaške, madžarske, nemške, ukrajinske in poljske narodnosti«, in začrtal je KSC novo smernico, da »mora v odnosu do teh narodnosti razglašati in v praksi ostvarjati geslo pravice samoodločbe do odcepitve«, še posebej pa jo je obvezal, da »mora zlasti podpirati boj Slovakov za njihovo neodvisnost in si sistematično prizadevati, da bi to [slovaško] gibanje odtrgala izpod vpliva nacionalistične buržoazije in ga spojila s skupnim bojem delovnega ljudstva proti kapitalu.«⁸ Kajpak je takšen sklep sprožil hudo gonjo v češkem meščanskem in socialnodemokratskem tisku, ki sta obtoževala komuniste, da hočejo razbiti češkoslovaško državo in uničiti pridobitve leta 1918.

Komunisti so pojasnjevali, da jim gre le za nadaljnje dosežke delovnega ljudstva vseh narodov v državi, ne pa za ogrožanje njihovih dotedanjih pridobitev. Ravno predstavnik kominterne avtoritativni Dmitrij Zaharovič Manuilski je na II. kongresu KSC jeseni 1924, torej le tri mesece po V. kongresu kominterne razložil zadevo zvesto po Leninu takole: »Vprašanje pravice samoodločbe do odcepitve zastavljamo kot načelno. Za nas je to [geslo] sredstvo za vzgojo širokih proletarskih množic. Nam komunistom ne gre za to, da bi razdrobili gospodarska ozemlja, ko pridemo na oblast, ampak jih hočemo ohraniti kolikor mogoče velika. A ravno s praktičnim razglašanjem in zagovarjanjem pravice samoodločbe do odcepitve bomo sposobni opraviti tako veliko vzgojno delo, da bodo narodne manjšine v odločilnem trenutku občutile, da dosega popolno enakopravnost z večinskim narodom, in se ne bodo odtrgale, marveč bodo narobe od tega hotele sodelovati v federaciji... Geslo samoodločbe... je jamstvo in pogoj, ki šele omogoča sodelovanje več narodnosti na temelju bratstva v federativnem državnem okviru.«⁹

V tej razlagi Manuilskega je bistvo Leninovega nauka o pravici narodov do odcepitve, kakršnega je razvil za Rusijo in kakršen se je potem z modifikacijami uveljavil tudi v obeh večnarodnostnih državah, o katerih razpravljam. Po mojem moramo imeti pred očmi kot odločilno okolnost, da imamo opraviti v vseh treh primerih s skupki narodov, ki spadajo skupaj po jezikovno-plemenskem sorodstvu (vzhodnoslovanska skupina, del zahodnoslovanske in del južnoslovanske) in kjer se le dodatno uveljavlja še zgodovinsko-kulturna zblizanost narodov ali njihovih delov. A že v carski Rusiji se je Lenin znašel tudi pred primeri, kjer se je prisilno sožitje narodov moglo razrešiti le z odcepitvijo; takšna sta primera Finske in Poljske, za kateri je tudi Lenin sprejel odcepitveno samoodločbo. Ta je potem obveljala kot načelo za narode, ki so se čutili le z nasiljem prikovane k vladajočemu narodu, predvsem tudi za vse kolonialne narode.

Nekaj razpravljanj pri nas v zadnjem času, med drugim zlasti tudi študije tov. Pleterskega, je spravilo v nekakšno središče pozornosti nihanje v narod-

⁸ Cit. pri M. Gosiorovský, K niektorým otázkam vzt'ahu Čechov a Slovákov v politike Komunistické strany Československa, Historický časopis 1968, str. 361.

⁹ Prav tam, str. 362—363.

nostni politiki KPJ od pravice samoodločbe do odcepitve k odcepitveni zaostritvi tega gesla, kakor jo poznamo v dveh odsekih njene zgodovine: najprej iz kratkotrajnega poskusa leve frakcije jeseni 1924 na temelju nekega — ponavljam, kar sem poudaril pred dvema letoma: ne docela jasnega — »presežka« od pravice do odcepitve k sami odcepitvi v sklepu V. kongresa kominterne poleti 1924, in nato iz sklepa IV. kongresa KPJ jeseni 1928, ki so ga umaknili šele po nekaj letih.

V okviru svoje primerjave med KPJ in KSC uveljavljam tu zelo poučno okolnost, da podobne odcepitvene zaostritve ni zaslediti v KSC, tudi ne v obdobju let 1928-1929. Iz te razlike izhaja logično prepričljiv sklep, da ni sprejemljivo udobno prelaganje odgovornosti za obe odcepitveni zaostritvi v KPJ na kominterno, bodisi na njen naravnostni vpliv ali pa na posredni vpliv njenih ocen mednarodnega položaja in iz njih izvirajočih perspektiv. O tem sploh ne moremo dvomiti, da so ocene notranjega položaja v državi izvirale tako leta 1924 kakor leta 1928 od domačih komunistov kot edino poklicanih poznavalcev domačih razmer. Te naloge jim v kominterni niso odvzemali, ko so se spravljali nad takšne prijeme, ki so se jim zdeli krivi z vidika revolucionarnega boja. Tako so npr. v letih 1924—1925 zavračali skupaj s predstavniki leve frakcije pojmovanje Sime Markovića, da gre v Jugoslaviji le za konkurentski boj med srbsko, hrvaško in slovensko buržoazijo, ki se bo lahko rešil s njihovim sporazumom kot »ustavno vprašanje«. Niso pa, kakor je znano zlasti iz takratne Stalinove diskusije s Simo Markovićem, sledili levi frakciji v zgolj — poskusno — odcepitveno zaostritev.

Natančnejše razčlemba bi zaslužila po mojem mnenju vsa takratna argumentacija leve frakcije in kominterne proti Markovićeveemu priznavanju Jugoslaviji, da je »progresivno zgodovinsko dejstvo« — v primeri s prejšnjim stanjem. Analogno je nekaj let pozneje tudi KSC — na svojem V. kongresu februarja 1929, tj. tri mesece za dresdenskim IV. kongresom KPJ, v podobni diskusiji pokopala še zadnje sledi prejšnjega gledanja na CSR kot progresivno državno tvorbo, ne da bi se bila — kakor sem že poudaril — zagnala še dlje v odcepitveno zaostritev gesla o samoodločbi. V priznavanju zgodovinske progresivnosti obeh državnih tvorb so pač videli neko oviro za polni razmah revolucionarnega boja z vidika množic tistih narodov, ki so se čutili prisiljene v neenakopravno zvezo z državnim narodom. Zdi se, da kaj več iz argumentacije zoper priznanje progresivnosti ni izhajalo. Čvrsta mednarodnostna strnitev njihovih večnarodnostnih vrst in poln razmah revolucionarnega boja sta se jim zdela zagotovljena le, če bodo komunisti gledali v obeh državah samo z imperialističnimi mirovnimi pogodbami ustvarjeni sestavini imperialistične fronte za določene imperialistične cilje, med katerimi so okrog leta 1930 prav resno zamišljali njuno udeležbo v vojnem pohodu proti Sovjetski zvezi kot edini socialistični deželi.

Ne glede na odcepitveno zaostritev v KPJ je na vprašanje, kakšni državni tvorbi so si zamišljali graditi češkoslovaški in jugoslovanski komunisti po revolucionarnem zlomu obeh vladavin ali po svoji zmagi, mogoč samo en odgovor: ustvariti so hoteli dve zvezi delavskokmečkih republik narodov, ki spadajo skupaj in želijo biti skupaj. Pri tem se v KSC ni pojavljala nobena širša federacijska formula; v vsakem širšem okviru bi se Čehi videli majorizirane od obdajajočega jih nemštva. V KPJ pa je dalje živel še iz socialnodemokratskega obdobja prevzeti okvir balkanske federacije, ki se je v predstavi nekaterih širila

v podonavskobalkansko; tako je državotvorna misel jugoslovanskih komunistov le širila državni okvir, nikakor pa ga ni državičarsko drobila.

Znova poudarjam in se pri tem opiram na stike z množico komunistov vseh jugoslovanskih narodnosti tako v času pred letom 1929, kakor zlasti tudi v raznih jugoslovanskih zaporih v letih 1929—1936, da ni bilo med njimi zaslediti nobenega »državičarstva« ali realnega zamišljanja odcepljenih državc Slovenije, Hrvaške itd.

Tudi na odcepitveno zaostritev pravice samoodločbe v sklepu IV. kongresa KPJ je po mojem mnenju mogoče in treba gledati le z vidika okrepitve skupne revolucionarne zveze narodov Jugoslavije, zakaj tudi konstrukterjem odcepitvene zaostritve na papirju kongresnih resolucij leta 1928 je šlo le za to, da izkoristijo takratno zaostritev narodnostnega vprašanja v državi za okrepljeno skupno akcijo, v kateri so hoteli narode povezati in jih v tej zvezi tudi ohraniti, ko bi odločilno vplivali na dogajanje. Le v tem okviru je treba gledati sklepe IV. kongresa, ki mu le na videz nasprotujejo; s temi sklepi so namreč hoteli le na nov način »konkretizirati« revolucionarni koncept, prilagoditi ga predvidevani zaostritvi boja množic podrejenih narodov v državi.

Prepričan sem, da bo od mojega pojasnjevanja sklepov IV. kongresa KPJ predvsem s potrebami frakcijskega boja ostalo več, kakor pa je doslej pripravljen sprejeti tov. Pleterski. Moram pa to svoje frakcijsko pojasnjevanje prav formulirati. Doslej je le-to — predvsem po moji krivdi — tako poenostavljeno, da je v njem viden samo boj proti desni frakciji okrog Sime Markovića. Pred očmi pa sem imel tudi okolnost, na katero bi bil moral opozoriti, da je na IV. kongresu novi delavski vodstveni kader, ki je stopil na mesto obeh odstavljenih intelektualskih frakcij, hotel po šili izpričati višjo raven revolucionarnega spoznanja in volje in da je zlasti hotel pustiti za seboj tudi levo frakcijo. Opraviti imamo s primerom revolucionarne licitacije, kakršni bi se kongres ob večji politični izkušnosti odločujočega novega vodstvenega jedra lahko tudi ognil.

A ko je bilo tako iz protifrakcijskih razlogov na IV. kongresu doseženo neko navidez »višje«, namreč revolucionarsko stopnjevano stališče v narodnem vprašanju, potem je po zakonu vztrajnosti moralo veljati do nastopa relevantnih sprememb v položaju. Nobena v vrsti med seboj se borečih skupin v emigrantskem vodstvenem kadru se ni hotela spustiti na »nižjo« stopnjo v odporu proti sistemu diktature. Zato so se vodilni forumi v emigraciji tako intenzivno ukvarjali z zamislijo zavezniških »narodnorevolucionarnih gibanj« pri Hrvatih in Slovencih, čeprav je morda opravičevala takšno preokupacijo edinole potreba boja zoper fašistično ustaštvo med hrvaško ekonomsko emigracijo. V slovenskem primeru pa je šlo le za jalovo emigrantsko igračkanje, kateremu so nekateri prav po nepotrebnem posvečali tolikšno pozornost, ki je v zgodovini ne zasluži. Naj omenim le še, da se je ta zamisel pri nas navezovala na pojavljanje posameznih samoslovenskih intelektualcev, med katerimi se jih nekaj zaradi tega ni moglo bolj približati komunistični revolucionarni miselnosti, ker so se hote omejevali zgolj na narodnostno plat družbenega življenja.

Ni se mi tu treba ustavljati pri spremembah v meddržavnih odnosih, ki so povzročile obrat v politiki kominterne na njenem VII. kongresu leta 1935. V skladu z njegovimi smernicami sta podobno preusmerili svojo narodnostno politiko obe partiji — KPJ in KSC. Spričo hujše nevarnosti za narode obeh držav, ki je pretila od nacistične agresije, sta realno preocenili obe državni tvorbi v relativni vrednoti za narode, ki sta jih združili — čeprav kot neenakopravne

okrog obeh državnih narodov. Pri tem pa nista zavrgli nič od svojega spoznanja o revolucionarnem reševanju narodnega vprašanja (v takšno spoznanje kajpak ne moremo šteti odcepitvene zaostritve).

Naj navedem, da je VII. kongres KSC spomladi 1936 razglasil za začasni cilj partije »doseči, da bi se z demokratično narodnostno politiko, z ostvaritvijo narodne enakopravnosti v vseh smereh ustvarile minimalne predpostavke za normalno sožitje vseh narodov ČSR«. ¹⁰ Podobne formulacije v takratnih sklepih KPJ si lahko vsakdo ogleda v razpravljanih tov. Pleterskega.

Če končno še vzporedimo narodnostno ureditev obeh držav ob njuni obnovi po drugi svetovni vojni, vidimo, da je narodnoosvobodilna ljudska revolucija pri nas prinesla načelno federativno ureditev kot samoobsebiurni plod boja, medtem ko je Slovaška vse do nedavnega obtičala na prehodni stopnji neenakopravne avtonomije, ker so federalizacijo najprej preprečevale vplivno soodločujoče češke meščanske politične sile, nato pa še komunistični etatistični centralizem.

Upam, da sem v tem drugem delu svojega sporočila nakazal neke prijeme, ki nam lahko pomagajo k boljši osvetlitvi narodnostne politike KPJ v času med obema vojnama.

¹⁰ Prav tam, str. 367.